

י, בורוט, 'רוח חדשה בקרב אחינו באשכנז: המפנה בדרכה של יהדות גרמניה בסוף המאה
התשע עשרה

הנרי וסרמן

Review by: *Zion* / ציון, Vol. ס (תש"ס), חוברת ד (תש"ס), pp. 529-533

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041408>

Accessed: 28/11/2011 08:07

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יעקב בורוט, 'רוח חדשה בקרב אחינו באשכנז': המפנה בדרכה של יהדות גרמניה בסוף המאה התשע עשרה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשנ"ט, 336 עמ'

ספר זה, פרי עטו של חוקר צעיר מ'יד ושם', בוחן מזווית חדשה את השאלות המרכזיות בתיאור דמותם של יהודי גרמניה מזה כמאתיים שנה: האם הם עדיין יהודים, ובמה בא הדבר לידי ביטוי. הם בעצמם שאלו שאלות אלה, שכניהם הגרמנים הפנו אותן אליהם ללא הרף, וכך גם אחיהם לדת ממזרח, הן אלה שעם הזמן נפלו שבי בקסמו של יפת והן אלה שלא.

מבחינה מתודולוגית ניתן לראות בספר זה תרומה למגמה שהחלה בראשית שנות השמונים לערך, להשיב על שאלות אלה באמצעות כלים מושגיים ומחקריים שחושלו בסדנאות של מדעי החברה, וכוונתי למחקריהם של דוד סורקין (Sorkin), סטיון לונשטיין (Lowenstein), שולמית וולקוב ואחרים. ביחס לחיבור שלפנינו, אין מדובר בחיקוי של יורגן קוקה (Kocka) והאנס-אולריך והלר (Wehler), מראשי אסכולת 'ההיסטוריה החברתית' (Sozialgeschichte) הידועה מאוניברסיטת אסן (Essen), אף שהשפעתם בהחלט מורגשת בחיבור. ספרו של בורוט הוא גלגול מתקדם של מגמה זו, המתעלה מעל נקודת המבט המטריאליסטית-המעמדית ומתמקד בניחות דפוסיים של התארגנות חברתית וולונטרית.

ניתן לחלק את הספר באופן גס לשלוש חטיבות עיקריות. החטיבה הראשונה, המורכבת משלושת הפרקים הראשונים, מוקדשת להצגתם של התנאים הפנים-יהודיים והחברתיים-הכלליים שקדמו לבואה של 'רוח חדשה בקרב אחינו באשכנז' ול'מפנה בדרכה של יהדות גרמניה'. הפרקים הראשון והשני מתארים את 'מגמת הפרופיל הנמוך' שאפיינה את אופי הפעילות הציבורית היהודית בצלם של גילויי אנטישמיות בכלל ואלה של ההיסטוריון היינריך פון טרייטשקה בפרט. הפרק השלישי מתאר שינויים כלכליים, חברתיים ופוליטיים, בעיקר כפי שבאו לידי ביטוי בעליית הפרטיקולריות הפוליטי ובהתפתחות של 'מילייה' (milieu) חברתי-מוסרי ושל תרבויות משנה בסקטורים חברתיים המונים. אלה הפכו לקבוצות אינטרס סקטוריאליות במצוה, שהזדהו עם מפלגת 'צנטרס' הקתולית ועם המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, אם לציין רק את הבולטים והידועים שבין סקטורים 'מילייה' אלה.

החטיבה המרכזית בספר מורכבת משלושת הפרקים הבאים, ובה מצויים החידושים המחקריים של הספר. הפרק הרביעי מוקדש לתיאור 'עליית ההגנה האקטיבית', שבראשית שנות התשעים של המאה ה'י"ט החליפה את ההגנה הפסיבית שתוארה בפרקים הקודמים. הפרק החמישי מגלה פרטים מרתקים על מספר ארגוני הגנה יהודיים שקדמו ל'אגודה המרכזית' (שמיקדה את מירב תשומת הלב של המחקר), שעד עכשיו היה להם קיום – אם בכלל – רק בהערות שוליים. הפרק השישי מוקדש לתיאור חדשני של הקמת 'האגודה המרכזית' כ'קבוצת אינטרס בעידן של קבוצות אינטרס', בדומה לזה של המילייה ושל תרבות המשנה הקתוליים והסוציאל-דמוקרטיים.

החטיבה השלישית כוללת את הפרק השביעי בלבד. היא מוקדשת ל'בניין העל' האידיאולוגי שליווה את עלייתה, התפתחותה והתבססותה של קבוצת האינטרס היהודית: האגודות היהודיות להיסטוריה ולספרות. לדעתי, דווקא במקום זה מצויה נקודת התורפה של התיזה המבקשת להדגים את אותה 'רוח חדשה שנשבה בקרב אחינו באשכנז', כפי שאדגים להלן.

בורוט, אם נדייק בדברינו, מאיר בו זמנית כמה אלומות אור חזקות ומדויקות, מכיוונים שונים, על מגורים צרים יחסית של פעילות חברתית, למשך פרק זמן לא ארוך, בעיקר בין השנים 1880–1900.

הוא בוחן את הפעילות הציבורית המאורגנת להגנה מפני עליית האנטישמיות הפוליטית ואת הפעילות התרבותית המאורגנת לחיזוק התודעה העצמית היהודית. מדובר אפוא בעבודה בעלת אופי בין-תחומי מובהק והתוצאות מדברות בעד עצמן. אכן, עלה בידי המחבר לתאר באופן משכנע את העובדה שבאמצע התקופה הנדונה אמנם החלה 'רוח חדשה' לנשוב בקרב יהדות גרמניה. ביטוייה המובהקים של רוח זו היה ייסודו של הארגון היהודי החשוב ביותר שקם אי-פעם בקרב ציבור יהודי מאורגן זה, שבורט מתרגם את שמו (ובצדק, לדעתו): 'האגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בעלי האמונה היהודית' (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens), ובקיצור 'האגודה המרכזית' (CV).

בורט צמצם את דיונו לימי הבראשית של 'האגודה המרכזית', שבימי רפובליקת ויימאר, לדוגמה, כמעט כל יהודי גרמניה הבוגרים היו חברים בשורותיה. אמנם, תולדותיה עוררו עניין רב יותר מכל התארגנות יהודית-גרמנית אחרת, ובביבליוגרפיה המעודכנת והמלאה מצוינים כתריסר מאמרים וכחצי תריסר ספרים ודיסרטציות על אותה 'אגודה מרכזית'. עם זאת, המחבר הצליח להטיל אור חדש על הקמתה. ראשית, הוא ערך ניתוח מדוקדק של פרטים שוליים כביכול ושל נסיבות לא ידועות, כגון היחסים המורכבים – ולעתים המסובכים – בין המנהיגות במטרופולין ברלין לבין פעילים מקומיים בפרובינציות. שנית, וכאן עיקר תרומתו, הוא הציג את הקמתה של 'האגודה המרכזית' בקונטקסט פוליטי, חברתי ואידיאולוגי כלל-גרמני רחב. לטענתו, אין זו תגובה ייחודית ליהודים, אלא דפוס של התארגנות שהיה נפוץ בתקופה זו בציבור הגרמני בכלל ועמד בסימן עלייתה של פוליטיקת ההמונים והתפתחותה של מערכת פוליטית חוץ-פרלמנטרית המבוססת על קבוצות לחץ בעלות אינטרס: 'מאפייני פעילותן של קבוצות אלו, שייחדו אותן לעומת ארגונים קודמים, והיו אופייניים לאטמוספירה הפוליטית של שנות התשעים, היו: שאיפה להשפעה על השלטון ונכונות לעימות עמו, שימוש באמצעי תעמולה המונית וניצולם ללחץ פומבי על השלטון ושאיפה לגיוס המוני' (עמ' 277). התפתחות זו מעניינת במיוחד, לנוכח העובדה שרק תריסר שנים קודם לכן מיאנה המנהיגות של הציבור היהודי הגרמני להתייצב בגלוי, במלוכד ובמאורגן מול שונאי ישראל: ההיסטוריון הלאומי-הפרוסי היינריך פון טרייטשקה ומטיף החצר אדולף פון שטקר. מנהיגי הציבור היהודי דאגו, ובמיוחד ראשי קהילת הבירה ברלין, לא זו בלבד שביכרו שלא לקדם יחידיו את פני הרעה, אלא אף היסרו את אלה שביקשו לצאת חוצץ נגד בני המן החדשים.

תרומתו של בורט רבה בנושא זה, שרוב הספר מוקדש לו, ואין ספק שתיאורי הרוחב והניתוחים לעומק ימצאו להם מקום של כבוד בתיאור דברי ימי 'האגודה המרכזית', הנעשה בימים אלה בידי ד"ר אברהם ברקאי, ביוזמתו ובחסותו של 'מכון ליאו בק' בירושלים. לרשותו של מפעל זה הועמדו האוצרות של ארכיון 'האגודה המרכזית', שנמצאו רק לפני מספר שנים במוסקבה⁽¹⁾, ולא עמדו, למצער, לרשותו של בורט, ועל כן הוא נאלץ להסתפק בממצאים שדלה בעיקר מתוך העיתונות היהודית-הגרמנית (וכאן הפיק את מירב המידע, בכישרון רב, הן ממה שכתוב והן ממה שלא כתוב). לצד ההערכה הרבה לפן מרכזי זה של הספר, עלי להסתייג בשתי נקודות מפרי עבודתו. נקודה משנית נוגעת למנהגו התמדה של המחבר שלא לתרגם מגרמנית שמות של ארגונים, אף שאינם מובנים מאליהם. יתר על כן, הוא אינו מתרגם לעברית או מבהיר מושגי מפתח החיוניים להבנת הדברים או ביטויים קולעים וייחודיים מתוך הטקסטים המצוטטים. נוהג זה תמזה במיוחד, משום שלעתים תכופות מדובר במילים ובביטויים שנוצרו לצורך השעה בלבד ואינם מצויים אלא במילונים גדולים או ייחודיים.

מי שאינו בקיא היטב בגרמנית יצטרך לדלג על סיומן של ציטטות לא מעטות, וחידודים לשוניים לא מעטים יישארו נטולי טעם בעבורו.

נקודת ההסתייגות העיקרית שלי נוגעת להערכתו של המחבר על טיבה של אותה 'רוח חדשה' שנשבה בקרב יהודי גרמניה בתקופה הנדונה, ובאה לידי ביטוי גם בייסודן ובפעילותן של 'אגודות להיסטוריה ולספרות יהודית', שהתלכדו תחת קורת גג ארגונית אחת, ומשנת 1898 גם הוציאו לאור שנתון צנוע. על פי חישוביו המדוקדקים של בורוט, מספרן של אגודות אלה (ושל אגודות נוספות שלא השתייכו לארגון הגג) היה פחות ממאה, דהיינו, בפחות מארבעה אחוז מכלל הקהילות היהודיות שבגבולות גרמניה הקיסרית דאז כמו והיו 'אגודות לספרות ולהיסטוריה יהודית'. רובן התקשו לקיים הרצאה מלומדת מדי חודש בחודשו (שלא לדבר על הרצאה מדי שבוע בשבוע כנדרש), ותכופות היתה הנכחות בהרצאות דלה למדי. זאת ועוד, אליבא דבורוט:

המפתח להצלחה היה נעוץ בהימנעות מכל נושא בעייתי, כמו ביקורת המקרא, ובהרבה סובלנות מצד חברי האגודות. רוב הפעילות התרכזה בנושאים בהם לא הייתה מחלוקת, כמו בהיסטוריה של תקופת התלמוד או של קהילות שונות (לפני עליית הרפורמה), יחסם של אישים שונים ליהדות, והרצאות רבות המשבחות את טיפולה של היהדות בנושאים שונים כמו עבודה, בריאות, מעמד האישה, האתיקה היהודית וכדומה (עמ' 261).

ובמילים אחרות: בבעלי בתים מלאי שביעות רצון עצמית עסקינן, הטופחים לעצמם על השכם ומתהדרים בדתם עתיקת הימים, שבעיקריה חדלו להאמין ואת מצוותיה חדלו לקיים.

הוכחה לעמדתנו זו, השוללת את התואר 'יהודית' מן 'הרוח החדשה' שנשבה כביכול 'בקרב אחינו באשכנז', ניתן למצוא בזיכרונותיו של ויקטור קלמפרר (Klemperer; 1881–1960), יהודי מומר ופרופסור לספרות צרפתית בטכניון בדרזדן. הוא התפרסם תחילה כמחבר של ספר רב-תובנה, שזכה למהדורות הרבה, בשם 'שפת האימפריה השלישית' וגם בשם 'יומנו של פילולוג' (חיבור הראוי מאין כמוהו לתרגום לעברית), ולאחרונה התפרסם מאוד בזכות היומנים המאלפים שלו מימי הרייך השלישי, שהפכו לרבי מכר (וראויים אף הם לתרגום לעברית). ובכן, בצעירותו שימש קלמפרר, בנו של המטיף בקהילה היהודית הרפורמית בברלין, כנואם מבוקש באותן 'אגודות להיסטוריה ולספרות'. להלן כמה מרשמיו מתוך הכרך הראשון של ספר זיכרונות אחר:

עם זאת, מעולם לא השתחררתי מן הרושם שליברליזם שורר בכל. כל האנשים האלה נמשכו לגרמניות (Deutschtum), לעתים במידה עזה יותר מכפי שהם בעצמם היו נכונים להודות. האם לא היה הדבר אופייני, שבכל מקום ומקום זכתה הרצאתי על [הסופר ההבסבורגי-יהודי קרל אמיל – ה'ין] פראנצוס (Franzos) לתשואות הרמות ביותר? בדמותו של ה-Pojaz (פריץ, כשם יצירתו הידועה והמצליחה ביותר של פראנצוס – ה'ין) הוזה, הגיבור הטרגי הזה, השואף לצאת מן הצרות של הגטו וחותר אל הגרמניות, הם ראו את הדמות האידיאלית שלהם ומעט משל עצמם... ושוב עלי לחזור על כך – וגם היום (והדברים הועלו על הכתב באמצע ימי הרייך השלישי – ה'ין) אינני יכול להטעים זאת באופן מספיק החלטי, שקבוצה זו, בין אם נבדלה במידה גדולה או במידה קטנה עקב הפולחן שקיימה, בין אם הצביעה לבית הנבחרים עבור נציג של הליברלים או עבור נציג של מפלגת 'צנטרום' הקתולית, קבוצה זו לא רצתה בדבר מה אחר מאשר להיות חלק מן

הכלל הגרמני. איש מהם, וגם לא האורתודוקסי ביותר ביניהם, לא היה מעלה בדעתו להשיב תשובה בדבר השתייכותו הלאומית מלבד שהוא חלק מן הכלל הגרמני.¹

כעבור זמן לא רב החלו צעירים יהודים שפיעמה בהם רוח חדשה באמת ובתמים, רוח הלאומיות היהודית-הציונית החדשה, לפנות עורף להרצאות הצפויות, המשמיות ומעוררות הפיהוקים, שניתנו בחסות אותן 'אגודות להיסטוריה ולספרות יהודית', ודברי הלעג שלהם נשתמרו היטב ביומניהם ומכתביהם. הבולט ביניהם היה ללא ספק גרהארד (לימים גרשם) שלום. אכן, נשבה כאן 'רוח חדשה' כלשהי, אך היא היתה פושרת, רוויה בשביעות רצון עצמית קרתנית-בורגנית, נעדרת עומק אמוני או חידוש אמוני. רוח זו היתה זהה בכל לזו שפיעמה בקרב לא-יהודים שהשתייכו לקבוצת ההתייחסות שלהם, בורגנות-ה'בילדונג' הפרוטסטנטית.

נראה שבזרז בעצמו מתקשה – ובצדק כי הסוגיה קשה לבירור – להגדיר את טיב השינויים הארגוניים-הפוליטיים הפנימיים, שכה היטיב לתאר את קווי המתאר החיצוניים שלהם:

...היה כאן היפוך במגמת ההתפוררות של היהדות כקבוצה נפרדת במהלך רוב המאה התשע עשרה (מה שמכונה 'אסימילציה' או 'אקולטורציה'). מבלי שיהודים יוותרו על המרכיב הגרמני בזהותם ועל רצונם להשתלב בחברה הגרמנית, חלה תפנית ביחס למרכיב היהודי בזהותם, והחל תהליך של חיזוק מרכיב זה ומתן ביטוי פומבי לכך (עמ' 288).

ומהו אליבא דבורט פריה של אותה 'תפנית ביחס למרכיב היהודי בזהותם'? בורט דוחה, ובצדק לדעתו, את השימוש במושג 'תרבות-משנה' (subculture, מושג שגם אני נזקקתי לו בעבר הרחוק) לתיאור מה שנוצר בפועל בתקופה זו בחייהם של יהודים גרמנים שרובם ככולם חדלו לבקר בבית כנסת יותר מפעמיים-שלוש בשנה (קל וחומר שוויתרו על קיום מצוות או על הלכות כשרות). ואולם, מה שהוא מציע לנו לבסוף הוא יכול דל למדי, שבקושי ניכרת בו ה'רוח החדשה', 'ביקולטורציה חלקית' (או Teilkultur, שפירושו 'תרבות משנה חלקית'):

ה-Teilkultur היהודי, על פי הגדרתו, לא תבע מחבריו מעורבות עמוקה בפעילותו (וסיכוייו לממש תביעה זו היו אפסיים). רמת המעורבות של הציבור היהודי הרחב שהצטרף לאגודות נותרה נמוכה ביותר, ועצם ההשתתפות באגודות החדשות לא גרמה לשינוי של ממש בחיי היהודים הרבים שהצטרפו אליה...

האומנם התחולל כאן שינוי חשוב של העמקת הזהות היהודית – מסופקני. את הראיה החזקה ביותר לעמדותי הספקנית סיפק בורט בעצמו, כשהצביע על קווי הקבלה, דמיון והשפעה בין ההתפתחויות בקרב ה-Milieu (מושג חשוב נוסף יתום מהסבר) הסוציאלי דמוקרטי הגרמני ל-Milieu הקתולי, שהקימו גם הם Teilkultur משלהם במציאות של 'ביקולטורציה חלקית' (גרמנית-סוציאליסטית או גרמנית-קתולית). 'תרבויות חלקיות' אלה היו, ללא ספק, לכידות ואוֹטוֹרִיטָרִיּוֹת הרבה יותר מזו היהודית, שלפי דעת החוקר הגרמני טיל ואן ראדן (Rahden) לא התבססה על Milieu חברתי-פוליטי-מוסרי ממשי משלה. ואולם, כולן כאחת, ובמיוחד זו היהודית-הגרמנית, גילו כושר עמידה מסופק במבחני

העתים. כל שלוש התרבויות החלקיות הללו נאלמו דום באוגוסט 1914 והתגייסו בכל מאודן למאמץ התעמולתי הלאומי (מלבד חריגים מאוחרים ומעטים). אף שתרבויות חלקיות אלה המשיכו להתקיים אחרי מלחמת העולם הראשונה, מקומן בציבוריות הפוליטית הכללית הצטמצם (לטובת המפלגות הפוליטיות ממש), ובמיוחד התרבות החלקית היהודית.² זאת ועוד: תרבות המשנה החלקית היהודית היתה, מכמה בחינות חשובות, אף יותר משנית ויותר חלקית מתרבות המשנה החלקית הקתולית ומזו הסוציאל-דמוקרטית, משום שלא חסתה בצלה של מפלגה משלה. ניתן לאפיין את תרבות המשנה החלקית היהודית כתרבות הדומה בעיקרה לתרבות המשנה החלקית של ה-Milieu של בורגנות ה'בילדונג' הפרוטסטנטית, ששימשה מודל לחיקוי ולהתקרבות לבורגנות ה'בילדונג' היהודית. אם את הראשונה נוהגים להגדיר היום בתור Kulturprotestantismus, אזי התואר Kulturjudentum הוא המתאים ביותר לציון תוכנה של אותה 'רוח חדשה', על כל המשתמע מכך.

בדברינו לעיל לא התייחסנו לאלומת אור נוספת שבורט נזקק לה לחיזוק טיעונו. הוא מציע בירור מדוקדק של ממצאים פרוסופוגרפיים תוך כדי ליקוטם יחד לכלל טבלאות סטטיסטיות, כדי לזהות מבחינה סוציולוגית את שכבת המנהיגים החדשים, צעירים יותר, שאינם בני המקום, בעלי השכלה ברובה, שהבטיחו את אותה 'רוח חדשה' (יהא טיבה אשר יהא, אסימילטורי, אנטי-אסימילטורי או פוסט-אסימילטורי). בירור זה כרוך ביגיעה מרובה עד מאוד. אף לא התייחסנו לרמת הדיוק והעדכון הגבוהה של הדיונים התיאורטיים, ועוד. לסיכום, מעלתו הגדולה של הספר ביכולתו לכוון יחד טיעונים המבוססים על שיטות מחקר שונות לכלל טענה מרכזית לכידה אחת.

הנרי וסרמן

2 יש הסבורים שברפובליקת ויימאר, או אפילו בימי 'הרייך השלישי', התקיים 'רנסנס יהודי' כלשהו (וכוונתי בעיקר לפרופ' מיכאל ברנר מאוניברסיטת מינכן ולד"ר יהויקים כוכבי מקיבוץ לוחמי הגטאות). לדעתי, במבט מקרוב מתברר שסברה זו מבוססת בעיקרה על עדויותיהם של נחתומיה, יוצריה ועסקניה של אותה תרבות שכבר היתה לעוד יותר משנית וחלקית, אך לא כאן המקום להרחיב בסוגיה זו.